

Može li se Država Izrael smatrati sekularnom državom?

APSTRAKT

Cilj rada je utvrđivanje da li je Država Izrael¹ sekularna država. Tekst se sastoji iz tri dela od kojih se u prvom delu u kratkim crtama objašnjava šta je sekularna država i u čemu je njen značaj. Drugi deo obuhvata analizu ideja Cionističkog pokreta i tvoraca modernog Izraela kao i institucionalnih rešenja koja su presudno uticala na sekularnost sadašnje države. Treća celina će sadržati konačno viđenje sekularnosti Izraela.

Ključne reči: religija, sekularna država, Izrael.

UVOD

Pod sekularnom državom se podrazumeva država u kojoj su crkva i religija odvojene od državne strukture. Sekularna država svoj identitet ne sme zasnivati na religijskim sadržajima niti u bilo kom pogledu diskriminisati verske zajednice. U tako ustrojenom političkom poretku religija postaje privatna stvar pojedinca, a nezamislivo je postojanje direktnog uticaja klera na organizaciju javne vlasti.² Takva država počiva na striktnoj podeli svetovnog i svetog sa ciljem jednakog postupanja prema svim verskim zajednicama i omogućavanja slobodnog delovanja u okviru njihovih kompetencija.

Profesor Gerhard Robers, naglašava da iz „perspektive evropskog prava sekularna država jeste država koja poštuje i garantuje autonomiju verskih zajednica, stvara uslove za njihovo nesmetano delovanje i očekuje njihov doprinos demokratskom razvoju društva.“³ Profesor Miroljub Jevtić ide korak dalje i sekularizam smatra najvažnijim uslovom

¹ Zvaničan naziv države je „Država Izrael“

² Vuko Pavićević, Marksistička teorija o društvu, Beograd, 1980, str. 606, prema Miroljub Jevtić, Politikologija religije, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2009.

³Rade Kisić (2010.), Dostupno na: http://www.spc.rs/sr/prof_gerhard_robbers_pojam_sekularne_drzave_u_evropi [Pristupljeno 28. aprila 2016.]

uspostavljanja moderne političke demokratije i civilnog društva. Kako profesor Jevtić naglašava „moderna politička demokratija rođena je nakon pobeđe sekularizma nad teokratijom pa stoga sekularizam predstavlja uslov bez koga nema niti može biti slobodnog društva“⁴ Sekularizmom se onemogućava povezivanje jedne religije sa državnom strukturom čime se sprečava uspostavljanje monopola, koji bi doveo do povlašćenog položaja jedne i diskriminacije ostalih religija.

ANALIZA

Moderna Država Izrael je nastala kao vekovna borba izgnanog jevrejskog naroda da se vrati u svoju domovinu. Još pre osnivanja Izraela postojala su dva gledišta buduće države: hebrejsko i jevrejsko. U prvom, jedinstvo bi bilo zasnovano na jeziku, dok drugo gledište novu državu vidi kao jevrejsku državu, čime bi se jedinstvo zasnivalo na veri.

Svetska cionistička organizacija se između hebrejske i jevrejske države opredelila za jevrejsku. Religijski elementi su usađeni u same temelje Države Izrael. Razlozi za to počivaju u istoriji jevrejskog naroda. Jevreji su, posle progona iz Palestine 136. godine n.e. i raseljavanja po svetu, postepeno gubili nacionalnu svest.⁵ Usled vekova provedenih u izgnanstvu u okviru jevrejske populacije je došlo do velikih promena i nastajanja razlika među samim Jevrejima. Mnogi su se stopili sa domaćim stanovništvom i prihvatili njihove jezike. Došlo je i do menjanja Jevreja u antropološkom smislu, usled mešanja sa drugim narodima i uticaja klime. To je dovelo do potpune raznolikosti u jevrejskoj zajednici u trenutku nastanka Izraela. Ono što je sve te vekove, i pored razlike u jeziku i boje kože, ujedninjavalo jevrejski narod bio je judaizam. Čak su i današnji Jevreji etnički i kulturno heterogeni, dok je pri osnivanju države 1948. godine to bilo još izraženije.⁶ Svest da pripadaju istoj verskoj zajednici ih je održala na okupu tokom vekova izgnanstva, i ta svest je ugrađena

⁴ Miroljub Jevtić, *Politikologija religije*, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2009, str. 90.

⁵ Kit Krim et al, *Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd, 2004, str.326-337.

⁶ David H. Goldberg, *Historical Dictionary of Israel*, p.3, Dostupno na: <https://books.google.rs/books?id=Mf-xAAAAQBAJ&pg=PR6&lpg=PR6&dq=David+H.+Goldberg-Historical+Dictionary+of+Israel&source=bl&ots=448oMkOI2y&sig=Xen-aR9hsiQ9d7kIW6tULNdCERw&hl=sr&sa=X&ei=2bkJVfmXDovmUuLtgaAF&ved=0CCMQ6AEwAQ#v=onepage&q=David%20H.%20Goldberg-Historical%20Dictionary%20of%20Israel&f=false> [Pristupljeno 1. marta 2015.]

u temelje izgradnje države i jevrejske nacije.⁷ Jevrejsko pitanje je postalo aktuelno tek posle osnivanja cionističkog pokreta. Osnivač pokreta i prvi predsednik je Teodor Hercl, bečki novinar. Na prvom cionističkom kongresu održanom u Bazelu 1897. godine usvojen je Bazel program.⁸ Ovim programom predviđen je početak organizovanog naseljavanja Jevreja u Palestinu uz dozvolu Osmanskih vlasti i ostatka međunarodne zajednice.⁹ Dakle, verski kriterijum bio je ključan za pripadništvo cionističkom pokretu. Tek je posle masovnijeg naseljavanja na teritoriju Palestine došlo do obnavljanja i unifikacije hebrejskog jezika čime su postavljeni osnovi za formiranje jevrejske nacije.¹⁰

Kao što vidimo, religija je imala mnogo uticaja u formiranju i razvoju ove zemlje i predstavlja važnu oblast bez koje bi znanje o Izraelu i njegovoj istoriji bilo nepotpuno. Međutim, da li to čini moderni Izrael nesekularnom državom?

„Formalno, Izrael je sekularna i demokratska država, uz Tursku jedina na Bliskom istoku“¹¹ Po uzoru na Američku deklaraciju nezavisnosti, i Izraelska je garantovala političku i socijalnu ravnopravnost svih građana Izraela bez obzira na rasu, pol i veru.¹² Po slovu Deklaracije o osnivanju države Izrael „...on će se zasnivati na slobodi, pravdi i miru, kako su predvideli proroci Izraela; to će osigurati potpunu ravnopravnost socijalnih i političkih prava svih njenih stanovnika bez obzira na veru, rasu ili pol; on će garantovati slobodu veroispovesti, savesti, jezika, obrazovanja i kulture; on će biti siguran za sveta mesta svih religija; i biće veran principima Povelje Ujedinjenih nacija.“¹³

Još od samog osnivanja, Država Izrael se našla u velikim problemima. Nepriznata od strane arapskog sveta i pod stalnom pretnjom od uništenja religija se pokazala kao snažan mobilizatorski faktor u odbrani novostečene državnosti. David Ben-Gurion prvi premijer države Izrael, tzv. “otac nacije”, smatrao je da se „moderna izraelska nacija sastavljena od useljenika iz 74 zemlje izrađuje i počiva na dva stuba od kojih je jedan Biblija, a drugi strah

⁷ Miroljub Jevtić, Politikologija religije, op.cit., str.331.

⁸ Jewish virtual library, *First Zionist Congress & Basel Program*, Dostupno na: https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Zionism/First_Cong_&_Basel_Program.html , [Pristupljeno 7. maja 2016.]

⁹ Gotthard Deutsch, *BASEL PROGRAM*, Dostupno na: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/2612-basel-program> , [Pristupljeno 7. maja 2016.]

¹⁰ Miroljub Jevtić, Politikologija religije, op.cit., str.332.

¹¹ Daniel J. Elazar(1990.), *Israel as a Jewish State*, Dostupno na: <http://www.jcpa.org/dje/articles2/isrjewstate.htm> [Pristupljeno 7. maja 2016.]

¹² David Rothkof(2014.), ‘A’ Jewish State vs. ‘Jewish State’, Dostupno na: <http://carnegieendowment.org/2014/05/14/jewish-state-vs.-jewish-state/havk> , [Pristupljeno 17. septembra 2014.]

¹³ Knesset, *Proclamation of Independence*, Dostupno na: http://www.knesset.gov.il/docs/eng/megilat_eng.htm, [Pristupljeno 05. marta 2015.]

od uništenja od Arapa¹⁴ Dakle, usled novonastalih okolnosti religijski element je, neposredno posle osnivanja Države Izrael, dodatno ojačao. Umesto da odstupi od religije i krene ka sekularizmu državna struktura je dodatno prigrllila religijske elemente. Tri važne odluke su, u prvoj deceniji postojanja Države Izrael, presudno uticale na sekularnost i ulogu religije u Izraelu:

1. **Nepostojanje ustava.** Naime, ustav treba da predstavlja osnovni pravni akt i stub svake države, međutim, to nije slučaj sa Izraelom. Država Izrael nema ustav već se zasniva na Mojsijevim zakonima dobijenim na Sinajskoj gori. Miroljub Jevtić smatra da ustav nije donesen „Isključivo zbog otpora rabinata“. Kako on navodi „sveštenici smatraju da Mojsijevi zakoni predstavljaju pravi i uvek do kraja sveta važeći ustav države Izrael.“¹⁵
2. Posebno odstupanje od načela sekularizma predstavlja **Zakon o povratku iz 1950.** godine. To je još jedan dokaz da religija ima jak uticaj na državu Izrael. Ovim zakonom se svakom Jevrejinu omogućava dobijanje izraelskog državljanstva.¹⁶ Ovde je imigraciona politika Izraela uređena potpuno u skladu sa judaizmom. Naime, u zakonu je, u skladu sa Halahom,¹⁷ Jevrejin definisan kao čovek rođen od majke Jevrejke ili koji je prešao u judaizam.¹⁸ Halahom se, pored imigracione politike, regulišu pitanja koja spadaju u porodično pravo. Njenim pravilima se uređuje sklapanje braka, razvoda i dečijeg vaspitavanja.¹⁹
3. Rastući uticaj religije na državu krunisan je osnivanjem institucije Velikog rabinata. **Veliki rabinat ili Rabinski sud**, osnovan je 1955. godine i ima značajan uticaj na mnoge aspekte života izraelskog društva. Ovaj verski sud je deo pravosudnog sistema države i koegzistira zajedno sa civilnim ili građanskim sudovima. Verske sudije polažu zakletvu, primaju platu i imenuju se od strane države, kao i sudije koje sude po građanskom pravu. Ovi sudovi imaju nadležnosti i odlučuju o pitanjima prelaska u judaizam, a samim tim i dobijanja državljanstva, kao i o pitanjima braka i razvoda. Problem nastaje kod Jevreja koji nisu preobraćeni po tradicionalnim propisima, a koje Rabinat ne prihvata. Njima je tad onemogućeno sklapanje braka u Izraelu već su

¹⁴ Vojimir M. Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael, Samoupravna prakтика*, Skoplje 1982., str. 301. prema Miroljub Jevtić, *Politikologija religije*, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2009.

¹⁵ Miroljub Jevtić, *Politikologija religije*, op.cit., str.332.

¹⁶ Jewish virtual library, *Israel's Basic Law: The Law of Return*, Dostupno na:

http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/Other_Law_Law_of_Return.html , [Pristupljeno 28. avgusta 2014.]

¹⁷ Tradicionalno jevrejsko običajno pravo

¹⁸ Miroljub Jevtić, *Politikologija religije*, op.cit., str.333.

¹⁹ Miroljub Jevtić, *Politikologija religije*, op.cit., str.335.

primorani da idu u drugu državu da bi sklopili brak, najčešće Kipar.²⁰ Ovo je primer direktnog uticaja religije na privatnu sferu kompletnog izraelskog društva. Ovakvim potezima državne uprave u Izraelu je favorizovana judejska vera i dat joj je primat u odnosu na druge religije. Osetan je uticaj religije i u ostalim porama društva: vreme se računa od stvaranja sveta prema Bibliji, subota i ostali jevrejski praznici se strogo poštuju, sve javne ustanove podležu poštovanju obaveze košera(verski propisanog spremanja hrane).²¹

Uticaj judaizma primetan je i u vojsci i političkom sistemu Izraela. Svaka vojna akcija mora imati verski legitimitet. „Za učestvovanje u ratovima armija ima odobrenje vrhovnog verskog starešinstva Velikog rabinata.“²² Kako napominje profesor Jevtić, osnov ideologije izraelske armije čini teleološka interpretacija ratova koja sadrži stavove da je:

1. „Izrael isključivo vlasništvo jevrejskog naroda i poklonjen mu je od strane Boga;
2. Ako jevrejski narod dobije ili osvoji na jedan ili drugi način teritorije koje čine deo Erec-Izraela pod jevrejskim suverenitetom, to je posledice direktne božije intervencije (čak iako se ta intervencija ostvari ljudskom delatnošću).“²³

Institucionalno uređenje pogoduje verskim partijama. „Stvoren kao sekularan, iz ideološkog prtljaga socijalizmu sklonih cionista istočne Evrope, Izrael je danas zavisniji od svojih religioznih partija nego ikad ranije.“²⁴ Ovome je doprineo politički sistem Izraela koji je partijski fragmentiran, čemu posebno doprinosi i nizak izborni cenzus od 3,25%. Kneset-izraelski parlament, ima 120 poslaničkih mesta, a potrebnu većinu od 61. poslanika nijedna partija nije u stanju da osvoji.²⁵ Zbog toga se stvaraju koalicione većine, a bez verskih partija gotovo da je nemoguće obezbediti neophodan broj. Ulaskom u vladu one teže ostvarenju svojih verskih ciljeva i u tom cilju maksimalno koriste svoj ucenjivački potencijal. Primer za to je verska Šas partija koja od svog osnivanja 1984. godine predstavlja “jezičak na vagi” u

²⁰ Jewish virtual library, *Israel Judicial Branch: Beit Din & Judges Frome Bible to Modern Times*, Dostupno na: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/beitdinmod.html> , [Pristupljeno 13. septembra 2014.]

²¹ Daniel J. Elazar(1990.), *Israel as a Jewish State*, op.cit.

²² Miroljub Jevtić, *Politikologija religije*, op.cit., str.334.

²³ Liebman Ch.:*The religious component in Israeli ultra nationalism*, Sinsinati, Judaic studies program, bez godine izdanja, prema Miroljub Jevtić, *Politikologija religije*, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2009.

²⁴Boško Jakšić, *Izrael*, Dostupno na:

https://books.google.rs/books?id=RLU1CwAAQBAJ&pg=PT234&lpg=PT234&dq=%C5%A1obaji%C4%87+v ojmira+jevrejstvo+i+izrael&source=bl&ots=4FrVPME5uh&sig=ZbT15YxwAa9E20kPgRB3PU7xVnY&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwi9v16I_NbMAhUFCsAKHedKDv4Q6AEIHZAB#v=onepage&q&f=false [Pristupljeno 28.04. 2016.]

²⁵ The Knesset, *The Electoral System in Israel*, Dostupno na:

https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_beh.htm, [Pristupljeno 06. januara 2015.]

svim postizbornim koalicijama.²⁶ Danas su u koaliciji sa vladajućim Likudom čak tri verske partije: Šas, Jevrejska kuća i Ujedinjena Tora Judaizma („United Torah Judaism“ preveo U.K.).²⁷

Stranka Jevrejska kuća je direktno povezana sa pokretom Guš Emunin (Blok vernih). Pokret Guš Emunin je nastao u okviru državnog sistema verskih škola uspostavljenog 1953, a pod kontrolom Nacionalne verske stranke (danas Jevrejske kuće). Vođe pokreta su bili sledbenici rabina Cvi Jehuda Kuke i promovisali su istorijsku viziju cionizma oslobođenu od sekularističkih elemenata koje je zastupao cionistički pokret početkom 20. veka. Sledbenici ovog pokreta smatraju da je glavni zavet svakog Jevrejina oslobađanje „zemlje predaka“, a da je demokratija prihvatljiva samo „unutar valjanog cionističkog okvira“.²⁸ Pokret je imao veliki uticaj tokom 60-ih i 70-ih godina prošlog veka, kada je, zaobilazeći pravni sistem Izraela, organizovao naseljavanje Jevreja na Sinajsko poluostrvo i masovne proteste protiv sporazuma iz Kemp Dejvida i istorijske posete tadašnjeg egipatskog predsednika Sadata Jerusalimu. Kada je konzervativni Likud zajedno sa Nacionalnom verskom stranom, posle izbora 1977. godine preuzeo vlast od sekularnih laburista, pripadnici pokreta Guš Emunin su dobili pristup svim strukturama vlasti čime je omogućeno efikasnije promovisanje naseljavanja Gaze, Golanske visoravni, Zapadne obale.²⁹

Rastući uticaj u Izraelu ima i, nekada mala, zajednica Hareida. Naime, Ben Gurion je 1948. zarad jedinstva, dozvolio tada malobrojnoj zajednici hareida određene povlastice. Toj versko-fundamentalnoj grupi je dozvoljeno stvaranje povlašćene zajednice koja se odvaja od društva i svoje pristalice izoluje u svojoj kulturi. Sa porastom religijskog fundamentalizma na Bliskom istoku, rasla je i ova zajednica. Hareidi koji su u vreme osnivanja Izraela činili oko 1% stanovnika, danas čine oko 10%. Oni, koji preko Kneseta i Velikog rabinata imaju značajan uticaj na izraelsku politiku, teže da od Izraela stvore teokratiju. Mali broj hareida je zaposlen, većina svoje vreme provodi u proučavanju Tore i Halale. Oni imaju predrasude prema modernim i liberalnijim interpretacijama judaizma, zagovaruju diskriminaciju žena u vidu zabrane molitve žena na Zidu plača i uvođena odvojenog gradskog prevoza. Oni koji

²⁶ BBC, *Guide to Israel's political parties*, Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-21073450>, [Pristupljeno 25. marta 2015.]

²⁷ The Knesset, *Parliamentary Groups*, Dostupno na: https://www.knesset.gov.il/faction/eng/FactionCurrent_eng.asp, [Pristupljeno 28.04. 2016.]

²⁸ Ted Luelen, *Uvod u političku antropologiju*, Zuhra, Beograd, 2001, str.68.

²⁹ Ted Luelen, *Uvod u političku antropologiju*, str.68-69, op.cit.

žele sekularnu, modernu demokratiju su sa njima u ideološkom i političkom sukobu.³⁰ Njihove interese danas zastupaju Šas partija i Ujedinjena Tora Judaizma. Hareida ima više među mlađima, među stanovnicima starijim od 65. godina ima samo 2%, dok među stanovnicima starosti 20-29 godina 14% se izjašnjava kao hareidi. Procenjuje se da je 61% religioznih Jevreja i čak 82% hareida rođeno u Izraelu.³¹

ZAKLJUČAK

Izrael danas predstavlja visoko razvijenu demokratiju sa snažno izraženim teokratskim crtama koje se manifestuju u uticaju koji religija ima u društvu i državi. Ambasador Izraela u Srbiji Josef Levi je na predavanju na Fakultetu političkih nauka u Beogradu izjavio da Izrael smatra sekularnom državom sa pojedinim karakteristikama teokratije, odnosno da je po pitanju ljudskih prava i kazni sekularna država, dok po pitanju braka, razvoda i određivanja ko je Jevrej, se poštuju zakoni stvoreni “pre više od 2000. godina”. Ovi zakoni i Rabinski sud, prema njemu čuvaju njih kao naciju.³² Ovim se u određenoj meri taj narod favorizuje čime se faktički onemogućava jednakost svih veroispovesti u toj državi. Od uspostavljanja države postoji konstantna borba između sekularnih i sakralnih organizacija. Međutim, sa protekom vremena verski elementi u Izraelu sve više jačaju. To je direktna posledica nedonošenja ustava, Zakona o povratku i Velikog rabinata. Zasnivanje države na religijskim zakonima jednog naroda suštinski odstupa od sekularnog načela, stoga se Izrael ne može smatrati sekularnom državom.³³

³⁰ Jeffrey Goldberg , *How Jewish Extremism Threatens Zionism*, Dostupno na: <http://www.foreignaffairs.com/articles/139463/jeffrey-goldberg/lesser-israel> , [Pristupljeno 05. septembra 2014.]

³¹ Dr. Ruchama Weiss, *Israel 2010:42% Jews are now secular*, Dostupno na: <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3890330,00.html> , [Pristupljeno 12. septembra 2014.]

³² Predavanje je održano 12. marta 2015. godine

³³ Ne treba iz ovoga donositi pogrešne zaključke o Izraelu kao demokratiji. Kako napominje Marko Veković sa Fakulteta političkih nauka: „iako se većina spomenutih verskih elemenata u političkom sistemu Izraela kosi sa nekim savremenim civilizacijskim tokovima, ta činjenica ne utiče na ocenu Izraela kao demokratske zemlje.“ Jedan od najznačajnijih autora u tom smislu jeste Džonatan Foks sa Bar-Ilan Univerziteta koji je i empirijski potvrdio ovu činjenicu (Pogledati više o ovoj studiji u: Jonathan Fox, „Do Democracies Have Separation of Religion and State?“ Canadian Journal of Political Science, Vol. 40, Issue 01, 2007, pp 1-25, 2007.)

LITERATURA

1. Miroljub Jevtić, Politikologija religije, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd 2009.
2. Kit Krim et al, Enciklopedija živih religija, Nolit, Beograd, 2004.
3. Ted Luellen, Uvod u političku antropologiju, Zuhra, Beograd, 2001.
4. David H. Goldberg, Historical Dictionary of Israel, p.3 ,Dostupno na: <https://books.google.rs/books?id=Mf-xAAAAQBAJ&pg=PR6&lpg=PR6&dq=David+H.+Goldberg-Historical+Dictionary+of+Israel&source=bl&ots=448oMkOI2y&sig=Xen-aR9hsiQ9d7klW6tULNdCERw&hl=sr&sa=X&ei=2bkJVfmXDovmUuLtgAF&ved=0CCMQ6AEwAQ#v=onepage&q=David%20H.%20Goldberg-Historical%20Dictionary%20of%20Israel&f=false>
5. Boško Jakšić, Izrael, Dostupno na: https://books.google.rs/books?id=RLUICwAAQBAJ&pg=PT234&lpg=PT234&dq=%C5%A1obajji%C4%87+vojmir+jevrejstvo+i+izrael&source=bl&ots=4FrVPME5uh&sig=ZbTI5YxwAa9E20kPgRB3PU7xVnY&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwi9vI6I_NbMAhUFCsAKHedKDv4Q6AEIHAB#v=onepage&q&f=false
6. Rade Kisić (2010.), Dostupno na: http://www.spc.rs/sr/prof_gerhard_robbers_pojam_sekularne_drzave_u_evropi
7. Jewish virtual library, First Zionist Congress & Basel Program, Dostupno na: https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Zionism/First_Cong_&_Basel_Program.html
8. Gotthard Deutsch, BASEL PROGRAM, Dostupno na: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/2612-basel-program>
9. Daniel J. Elazar(1990.), Israel as a Jewish State, Dostupno na: <http://www.jcpa.org/dje/articles2/isrjewstate.htm>
10. David Rothkof(2014.), ‘A’ Jewish State vs. ‘Jewish State’, Dostupno na: <http://carnegieendowment.org/2014/05/14/jewish-state-vs.-jewish-state/havk>
11. Knesset, Proclamation of Independence, Dostupno na: http://www.knesset.gov.il/docs/eng/megilat_eng.htm
12. Jewish virtual library, Israel's Basic Law: The Law of Return, Dostupno na: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/Other_Law_Law_of_Return.html
13. Jewish virtual library, Israel Judicial Branch: Beit Din & Judges From Bible to Modern Times, Dostupno na: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/beitdinmod.html>
14. The Knesset, The Electoral System in Israel, Dostupno na: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_beh.htm
15. BBC, Guide to Israel's political parties, Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-21073450>
16. The Knesset, Parliamentary Groups, Dostupno na: https://www.knesset.gov.il/faction/eng/FactionCurrent_eng.asp

17. Jeffrey Goldberg , How Jewish Extremism Threatens Zionism, Dostupno na:
<http://www.foreignaffairs.com/articles/139463/jeffrey-goldberg/lesser-israel>